

(ἀσπριᾶς) λοφίσκου παρὰ τὸ πρὸς τὸ Μοῦλκι κράσπεδον τοῦ ὄροπέδιου τῆς ἑλληνιστικῆς Σικυῶνος, συνήχθησαν ἱκαναὶ πῆλιναι πλαγγόνες παριστώσαι γυναίκας ὀρθὰς ἢ καθημένας, ὧν αἱ πλεῖσται κρατοῦσι πτηνὰ — κύκνους ἢ χῆνας — (εἰκ. 15). Τὰ εἰδώλια εἶναι κεκονιαμένα διατηροῦσι δὲ ζωηροὺς χρωματισμοὺς καὶ ἀνήκουσι, τὰ πλεῖστα, εἰς τοὺς κατ' ἀρχαιότερα πρότυπα ἐξελιγμένους τύπους¹. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου συνελέχθησαν καὶ τινὰ μικρὰ μελανογάνωτα καὶ ἀγάνωτα ἀγγεῖα — σκυφίδια δῖωτα, οἰνοχοαὶ μετὰ τριφύλλου στομίου, λεκανίδες μετὰ πώματος κλπ. — τοῦ 4^{ου} ἢ 3^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἅτινα κατετέθησαν μετὰ τῶν εἰδωλίων εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν τῆς Σικυῶνος.

Ἄναφέρω ἔν τέλει ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ σπουδαστοῦ τῆς Σχολῆς Ἀρχιτεκτόνων κ. Ἐδσταθίου Στίκα, κατεμέτρησα τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Σικυῶνος, ἦν καὶ ἐσχεδίασα ὑπὸ κλίμακα 1 : 500. Τὸ συνταχθὲν γενικὸν τοπογραφικὸν διάγραμμα περιέλαβε πάντα τὰ μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντα κτήρια (Στάδιον, Θέατρον, ναὸν Ἀρτέμιδος, Βουλευτήριον, Μακρὰν Στοάν, Θέρμας, καὶ τὸ ἀνωτέρω περιγραφέν πειδίμορφον ὑπόστεγον κτήριον).

Ἰανουάριος 1933.

A. K. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

10. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΑΜΝΙΣΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη, ἣτις κατέληξεν εἰς ἀξιόλογα ἀποτελέσματα καὶ δίδει ἐλπίδας εὐρέσεως ἄλλων ἀκόμη σπουδαίων ἐγκαταστάσεων καὶ εὐρημάτων, διεξήχθη ἀπὸ 21^{ης} Μαρτίου μέχρι 12^{ης} Ἀπριλίου τοῦ 1932 καὶ διακοπεῖσα προσωρινῶς ἐπανήρchiσε τὴν 10^{ην} Μαΐου συνεχισθεῖσα ἀνελλιπῶς μέχρι τῆς 18^{ης} Ἰουνίου².

Ἱστορικὸν τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁ Ἀμνισὸς εἶναι εὐφορος κοιλὰς πρὸς Ἀνατολὰς τοῦ Ἡρακλείου περὶ τὰ 7 χιλιόμετρα, διαρροεμένη ὑπὸ ὀμωνύμου ἐν τῇ ἀρχαιότητι ποταμίου καὶ καταλήγουσα εἰς ἀναπεπταμένον ὄραϊον ἀμμώδη αἰγιαλὸν δύο καὶ ἡμίσεος σχεδὸν χιλιομέτρων μήκους. Σήμερον ἡ κοιλὰς καλεῖται Καρτερός, τὸ δὲ μέρος τῆς ἀνασκαφῆς, κείμενον περίξ τῶν προπόδων βραχώδους λόφου ὑψουμένου ὀλίγα μέτρα ἀπὸ τῆς θαλάσσης μετὰ παρειῶν

¹ Winter, Die antiken Terrakotten Berlin 1930 I σελ. 84 ἀριθ. 3, 4, 5.

² Οἱ πόροι τῆς ἀνασκαφῆς ἦσαν δραχμαὶ 14 χιλιάδες ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἔτεροι 16,000 δραχμαὶ προερχόμεναι ἐξ ἐράνου μεταξὺ ἐξεχόντων εὐγενῶν καὶ φιλαρχαίων ὁμογενῶν, εὐγενεῖ μερίμνη τοῦ κ. Γεωργίου Ζαρίφη. Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου ποσοῦ 5 χιλιάδες παραμένουσιν ἀνεπαφοί, προοριζόμεναι διὰ τὴν ἀγορὰν τοῦ ἀγροῦ τῆς ἀνασκαφῆς, καθὼς καὶ μικρὸν τι ποσὸν 1080 δραχμῶν, ὄπερ ἐπερίσειεσε.

ἀρχαῖων ἀποτόμων ἐν μέσῳ τῆς ἄμμου, λέγεται Παληοχώρα (εἰκ. 1). Αἱ μαρτυρίαι περὶ Ἀμνισοῦ εἶναι ὀλίγαι καὶ ἐν μέρει συγκεχυμένα. Ἡ παλαιότητα καὶ σπουδαιότητα εἶναι ἢ τῆς Ὀδυσσεΐας (19,188), ὅπου ἀναφέρεται τὸ μέρος ὡς «λιμένες χαλεποὶ» καὶ μνημονεύεται τὸ σπήλαιον τῆς Εἰλειθυΐας. Ἀνάξια λόγου εἶναι μαρτυρία ὡς τοῦ Διδύμου «Ἀμνισός, πόλις καὶ ποταμὸς Κρήτης» ἔτι δὲ πεπλανημένη ἢ ἀπόδοσις νομισμάτων τινῶν εἰς πόλιν Ἀμνισόν, ὥστε παραμένει ἀβέβαιον καὶ μάλιστα ἀπίθανον, ὅτι ἐν τῇ ἑλληνικῇ

Εἰκ. 1. Ἀποψὶς τοῦ Ἀμνισοῦ. Ἀριστερὰ ὁ βράχος τῆς Παληοχώρας.

ἐποχῇ ὑπῆρξέ ποτε πόλις Ἀμνισός. Οὕτω σπουδαιότερα καταστῆθαι διὰ τὴν σημασίαν τοῦ Ἀμνισοῦ ἢ σύνδεσις του μετὰ τῶν μυθολογικῶν παραδόσεων (γέννησις τῆς Εἰλειθυΐας κατὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο, αἱ εἴκοσι Ἀμνισίδες νύμφαι κλπ.) καὶ πρὸ παντὸς ἢ σύνδεσις τοῦ Ἀμνισοῦ πρὸς τὴν ἐνδοξον περίοδον τῆς μινωικῆς θαλασσοκρατορίας. Ἔχομεν δὴ καὶ μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος (10,476) ὅτι «Μίνω φασὶν ἐπινείψω χρήσασθαι τῷ Ἀμνισῷ».

Αἱ ἐπανειλημμένα ἔρευναι τῆς τοποθεσίας δὲν εἶχον φέρει εἰς φῶς μινωικόν τι λείψανον. Ἀκόμη καὶ τὰ ὄστρακα ἔλειπον. Ἐνεκα τούτου ἡ ἀνωτέρω μαρτυρία εἶχε γενικῶς κριθῆ ὡς ἀναξιόπιστος. Ὁ Ἔβανς εἰς τὸ μέγα ἔργον του περὶ τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ ἐτοποθέτησεν ἤδη τὸ ἐπίγειον τῆς Κνωσοῦ

ἐγγύτερον πρὸς τὸ Ἡράκλειον, κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Καιράτου παρὰ τὴν σημερινὴν Νέαν Ἀλικαρνασσόν. Ἔνεκα τῶν ἐκεῖ τακτικῶς εὗρισκομένων μινωικῶν ἀρχαιοτήτων, ὧν τινες δημοσιεύει καὶ ὁ Ἔβανς (Palace of Minos 2, 229 ἔξ.) πρέπει νὰ θεωρηθῇ βεβαία καὶ ἐκεῖ ἡ ὕπαρξις συνοικισμοῦ τινος. Δὲν εἶναι ἄλλως καὶ ἀδύνατον νὰ εἶχε δύο ἐπίνεια ἡ μινωικὴ Κνωσός, καταστάσις ἦν ἐκκληρονόμησεν εἴτα ἡ ἑλληνικὴ πόλις, ἥτις ὡς γνωστὸν εἶχε τοιαῦτα τὸ Ἡράκλειον καὶ τὸ Μάτιον. Ἐπίσης ὁ Lehmann-Hartleben εἰς τὸ θεμελιῶδες ἔργον του περὶ τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων τῆς Μεσογείου θέτει ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος, (Die antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres (1923) 243) ὁ δὲ Mariani, ὁ μόνος ὁ ὁποῖος ἀναφέρει περὶ ἀρχαιολογικῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ἀμνισοῦ, ὁμιλεῖ ἀσαφῶς μόνον περὶ τινῶν ἐνετικῶν ἢ καὶ παλαιότερων ἑρειπίων (Monum. Antichi 6 1896 222 ἔξ.).

Ἡ πρώτη σπουδαία ἀνακάλυψις, ἥτις ἔστρεψε τὴν προσοχὴν μου πρὸς τὸν Ἀμνισόν, ὑπῆρξεν ἡ εὕρεσις ἀξιολόγου ὑστερομινωικοῦ λαξευτοῦ τάφου, ὅστις μεταξὺ τῶν ἄλλων περιεῖχεν ἐλεφάντινον κτένιον μετ' ἀναγλύφου διακοσμῆσεως καὶ ἀξιόλογον ὑάλινον ἀγγεῖον, τὸ μοναδικὸν τοιοῦτο, ὅπερ διατηρεῖται ἀκέραιον ἐκ τῆς κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς. (Ὁ τάφος ἐδημοσιεύθη ἐν Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ 11, 1927 - 8 68 ἔξ.). Τοῦτο ἀπεδείκνυεν, ἂν μὴ τι ἄλλο, ὅτι ἐκεῖ που ὑπῆρχε μινωικὸς συνοικισμὸς. Δευτέρα ἀνακάλυψις, ἥτις συνέδεν ὀριστικῶς τὸν Ἀμνισὸν πρὸς τὴν ἀρχαίαν γραπτὴν παράδοσιν ὑπῆρξεν ἡ ὀριστικὴ ἀνεύρεσις καὶ ἀνασκαφὴ τοῦ περιφήμου σπηλαίου τῆς Εἰλειθυίας, τὰ εὗρήματα τοῦ ὁποῖου καλύπτουσιν ὀλόκληρον τὴν ἐποχὴν ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν Κρήτῃ μέχρι τῆς πρώτης χριστιανικῆς ἐποχῆς. Πλησίον τοῦ σπηλαίου τούτου ἀνεκαλύφθη ἕτερον μικρὸν τοιοῦτο ταφικῆς χρήσεως, ἀνῆκον ἤδη εἰς ΠΜ περίοδον, καθὼς καὶ δεύτερος λαξευτὸς τάφος τῆς ΥΜ 2 ἐποχῆς, ὅστις ὅπως δῆποτε ἦτο σεσυλημένος (βλ. Πρακτικά 1929 95 ἔξ., 1930 91 ἔξ.).

Ἐκτοτε ὑπῆρχον πλέον βάσιμοι ἐλπίδες ἀνευρέσεως καὶ τῶν ἰχνῶν τοῦ ἐπινείου. Ἡ μαρτυρία τοῦ Στράβωνος ἔπρεπε νὰ προέρχεται ἐκ παλαιότερων ἀξιοπιστῶν πηγῶν, αἱ δὲ σχετικῶς μεγάλαι ἐπιχώσεις τῆς κοιλάδος τοῦ Καρτεροῦ μοῦ ἔδιδον ἐλπίδας εὗρέσεως ἑρειπίων. Ἐν τούτοις ἡ γενικὴ διαμόρφωσις τῆς παραλίας, ὅπου τὸ καλύτερον ἄσυλον κατὰ τῶν ἐπικινδύνων ΒΔ ἀνέμων, οἵτινες κυριαρχοῦσι θέρους καὶ χειμῶνος ἐν Κρήτῃ παρέχει τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς κοιλάδος, ἔτι δ' αἱ αὐτόθι ἐκβολαὶ τοῦ ποταμοῦ Ἀμνισοῦ, μὲ παρεπλάνησαν νὰ ἀναζητήσω ἐκεῖ τὰ ἴχνη τοῦ μινωικοῦ ἐπινείου. Πλάνη, τὴν ὁποίαν βλέπομεν νὰ συμμερίζεται καὶ ὁ Μαριάνι πρὸ 30 ἐτῶν, κατ' αὐτὸν δὲ καὶ ὁ Λέμαν—Χαρτιλέμπεν. Εἰς τὰ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀμνισοῦ μέρη ἔσκαψα βραχύτατα δοκιμαστικῶς κατὰ διαφόρους περιόδους, ὅπως δῆποτε ὅμως αἱ ἔρευναι κατ' οὐδένα τρόπον πρέπει νὰ θεωρηθῶσι περατωθεῖσαι ἐκεῖ. Ἡ

κορυφή της Παληοχώρας, ήτις κείται πρὸς Βορρᾶν καὶ κάτωθεν τοῦ σπηλαίου τῆς Εἰλειθυίας εἰς ἀπόστασιν 500 περίπου μέτρων κατ' εὐθείαν, ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐλκύσῃ τὴν προσοχὴν μου εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Ἐν τούτοις ἐπ' αὐτῆς δὲν εἶχον ἀνεύρει ἢ ὄστρακά τινα ἀραιὰ ΥΜ 3 ἐποχῆς τὸ δὲ πλῆθος τῶν ἐνετικῆς καὶ τουρκικῆς ἐποχῆς κτισμάτων καὶ ἡ ἐλαχίστη ἐπίχωσις δὲν ἔδιδον ἐλπίδας σκαφικῆς ἐπιτυχίας. Μ' ὅλα ταῦτα τὰ ἴχνη τοῦ μινωικοῦ ἐπινείου ἔκειντο ἐκεῖ, σχεδὸν ἐντὸς τῆς ἄμμου, ἀπλούμενα πέραξ τῶν προπόδων τοῦ λόφου τῆς Παληοχώρας.

Τὸ πρῶτον εὐόϊωνον σημεῖον περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ συνοικισμοῦ μᾶς ἔδωκε τὸ ἄλλως ἥκιστα εὐπρεπὲς ζῶον, τὸ ὁποῖον εἰς πᾶσαν ἐποχὴν ἐθεωρήθη φέρον τὴν καλὴν τύχην: Μία ὕς. Ὁ ὄπλονόμος τοῦ Λιμεναρχείου Ἡρακλείου κ. Ι. Τζιτζᾶς, ὅστις εἶχεν ἐξέλθει πρὸς καταδίωξιν δυναμιτιστῶν καὶ εἶχε καταφύγει ὑπὸ τοὺς βράχους τῆς Παληοχώρας πρὸς εὗρεσιν ὀλίγης σκιᾶς, παρετήρησεν ὅτι τὸ ἀνωτέρω ζῶον ἐνῶ ἐσκάλιζε διὰ τοῦ ρύγχους του τὸ ἔδαφος ἐξῆγε κατὰ τὴν ἀναμόλγευσιν ἄφθονα ὄστρακα καὶ μάλιστα καὶ ἐν τεμάχιον καλοῦ ἀγγείου ἐξ στεατίτου. Ὁ ἀξιόλογος ἐκεῖνος ὑπάλληλος ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ τὸ πρᾶγμα εἰς τὸ Μουσεῖον, κομίσας συγχρόνως καὶ δείγματα τῶν ὄστράκων. Ἀμέσως ἐπεσκέφθη τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον ἔκειτο σύρριζα πρὸς τοὺς δυτικὸς πρόποδας τῆς Παληοχώρας. Εἶδον ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀφθόνων ΜΜ συντριμμάτων, τὰ ὁποῖα ἐχαρακτήρισα ὡς δηλοῦντα ἀποθέτην τινά, διότι εὐρίσκοντο ἐκεῖ κυριολεκτικῶς ἐν σωρῶ. Ἐζήτησα τὴν πρώτην πίστωσιν ἐκ 2 χιλ. δραχμῶν καὶ οὕτως ἤρchiσε δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή.

Τὸ ἀνωτέρω σημεῖον ἀπεδείχθη πράγματι ὅτι ἦτο ἀποθέτης. Ἄγνωστον ἂν τὰ ὄστρακα ἐρρίφθησαν ἀνωθεν ἢ ἀπετέθησαν ἐκ τῶν πέραξ. Ἐνεκα τοῦ ἀποτόμου τοῦ βράχου ἦτο δυνατὸν νὰ καταρρίπτονται ἀνωθεν ἐκ τοῦ λοφίσκου ἐκάστοτε. Ἐπρόκειτο περὶ χώρου τριῶν μόλις τετραγωνικῶν μέτρων καὶ ἀβαθεστάτου, μὴ ὑπερβαίνοντος εἰς ἐπίχωσιν τὰ 30 ἑκατοστά. Ἐντεῦθεν συνελέξαμεν πέντε μεγάλους σάκκους ὄστράκων, τῶν πλείστων καθαρῶς ΜΜ ἐποχῆς. Ἀξιολογώτερα εἶναι τεμάχια ἀγγείου μελαμβραφοῦς μετὰ ἐμπιέστων κύκλων καὶ κεφαλὴ εἰδωλίου βοῦς (0,10 ὕψος) μετὰ λίαν προεξέχοντος ρύγχους, ἀσφαλῶς ΜΜ ἐποχῆς.

Αἱ ἔρευναι ἐπεξετάθησαν καὶ πρὸς ἄλλας διευθύνσεις. Εἰς τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Παληοχώρας, ὅπου ἡ ἐπίχωσις συνίσταται ἐκ καθαρᾶς ἄμμου, εὐρέθησαν δύο ἀξιόλογα ἐρείπια ἀτελῶς ἀμφότερα ἀνασκαφέντα. Τὸ ἐν, τὸ δυτικώτερον, εἶναι στενόμακρον «μέγαρον» ἐκτισμένον ἐν μέρει διὰ πελεκητῶν πώρων, ὧν εἰς φέρει ἐγκεχαραγμένον τὸ σύμβολον τοῦ διπλοῦ πελέκεως. Τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι ἀκόμη ἄσκαφον. Εἰς τὴν ΝΑ γωνίαν παρουσιάσθη τετράγωνον φρεατοειδὲς κατασκευάσμα ἀρκούντως βαθύ, τὸ ὁποῖον εὐρέθη πλήρες κισσήρεως, ἥτις ἀνευρίσκειτο ἄφθονος καὶ κατὰ τὸ ὑπόλοιπον κτήριον. Ἴσως ὅμως δὲν δυνάμεθα ἀμέσως νὰ συναγάγωμεν ὅτι αὕτη ἀπετέλει

ἔμπόρευμα (γνωστὸν ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν ἔποχὴν ἡ κίσσηρις ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς λειαντικὸν διαφόρων οὐσιῶν). Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀπετέθη ἐκεῖ αὐτομάτως ὑπὸ τῆς θαλάσσης. Καὶ σήμερον ἔτι ἡ πέριξ ἄμμος τοῦ αἰγιαλοῦ βρῖθει τεμαχίων κισσῆρεως τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς, ἐκ τοῦ ἠφαιστείου τῆς γειτονικῆς Θήρας προερχόμενα, δὲν εἶχον νὰ διανύσωσι καὶ πολὺ μικρὸν διάστημα μέχρι οὗ ἀποτεθῶσι κατὰ τὴν παραλίαν τοῦ Ἀμνισοῦ ὑπὸ τῶν κυμάτων. (Γνωστὸν ὅτι κατὰ τὴν φοβερὰν ἔκρηξιν τῆς Θήρας περὶ τὸ 2000 π. Χ. μέγα στρῶμα κισσῆρεως πάχους μέχρι 30 μέτρων ἐκάλυψε τὴν ἐναπομείνασαν νῆσον, κατὰ δὲ τὴν ἔκρηξιν τοῦ 724 ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου τὸ ἐκβρασθὲν πλῆθος τῆς κισσῆρεως ἐκάλυψε κυριολεκτικῶς τὴν θάλασσαν μεταφερθὲν ὑπὸ τῶν κυμάτων μέχρι Μακεδονίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας). Ἐπίσης ἐφάνησαν δύο γύφιναι παραστάδες πολυθύρου ἐντὸς τοῦ Μεγάρου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δοκιμαστικῆς σκαφῆς ἀνεκαλύφθη μικρὸν φυλλάριον χρυσοῦ καὶ τεμάχιον ἀγγείου ἐκ φαγεντιανῆς.

Ὀλίγα μέτρα ἀπώτερον πρὸς Ἀνατολὰς προῆλθεν εἰς φῶς ἕτερον περιέρχον κτίσμα. Τὸ σχέδιόν του εἶναι τραπεζοειδές, οἱ τοῖχοι παχύτατοι, ὑπερβαίνοντες τὰ δύο μέτρα, ἐσωτερικῶς δὲ σχηματίζεται μικρὸν τετράγωνον δωμάτιον. Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔφθασε μέχρι τέλους, ὅπως δῆποτε ὅμως κατέστη φανερὸν ὅτι τὸ κτίσμα ἔφερε θύραν κατὰ τὸ δυτικὸν μέρος σύρριζα πρὸς τὸν βράχον τῆς Παληοχώρας, ὅστις λαξευθεὶς ἐν μέρει ἐχρησίμευσεν ὡς νότιος τοῖχος τοῦ κατασκευάσματος ἐκείνου. Εἰς βαθύτερα στρώματα ἐσωτερικῶς εὐρέθησαν ὄστρακα ΥΜ 2 καὶ 3 ἔποχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐν ΥΜ I τοῦ ρυθμοῦ τῆς χλωρίδος. Ἐπίσης ἡ λαβὴ πελωρίου ψευδοστόμου ἀμφορέως. Ἰσως πάντα ταῦτα τὰ ὄστρακα προέρχονται ἐκ τοῦ φορουτοῦ, ὅστις ἄνωθεν ἐκ τῆς Παληοχώρας παρασυρόμενος κατέχωσε κατὰ μικρὸν τὸ οἰκοδόμημα. Οὕτως οὐδὲν βεβαίωτερον δύναται νὰ λεχθῆ περὶ τοῦ προορισμοῦ του.

Ἄλλὰ τὸ σπουδαιότατον τῶν κτισμάτων — τὸ καὶ μόνον τελείως ἀνασκαφὲν κατὰ τὴν ἐφετεινὴν περίοδον — παρουσιάσθη ὑπὸ τοὺς ἀνατολικούς πρόποδας τῆς Παληοχώρας. Ἐνταῦθα εὐρίσκονται μία ἢ δύο ἠρειπωμένα μάνδραι ποιμένων. Μεταξὺ τοῦ οἰκοδομικοῦ τούτων ὄλικοῦ εὔρον μέγαν κυβόλιθον πελεκητοῦ πάρου καὶ μικρότερον τεμάχιον γυψολίθου, ὄλικά ἀμφοτέρω, τὰ ὁποῖα προφανῶς εἶχον ἀφαιρεθῆ ἐκ μινωικοῦ τινος κτηρίου. Τὸ κτήριον τοῦτο ἠδύνατο βεβαίως νὰ εἶναι ἐν ἐκ τῶν δύο περιγραφέντων ἡδη, τὰ ὁποῖα δὲν κεῖνται μακράν. Ὅπως δῆποτε, κατὰ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς ἐτοποθέτησα δύο τῶν ἐργατῶν νὰ ἀνοίξωσι τάφρον ὑπὸ τοὺς ἀνατολικούς πρόποδας τῆς Παληοχώρας, ἐντὸς ἀγροῦ ὅστις παρουσίαζεν ἠπίαν ἐλαφροτάτην ἐξόγκωσιν, ἥτις μοῦ ἐφάνη ὑποπτos. Ἡ τύχη ἐβοήθησεν ἀναφανδόν, διότι ἤτο ἡ τελευταία ἡμέρα τῆς ἀνασκαφῆς. Χρήματα δὲν ὑπῆρχον ἄλλα, ὡς δὲ ὕστερον ἀπεδείχθη, ἀν ἡ τάφος ἠνοίγετο ἐν

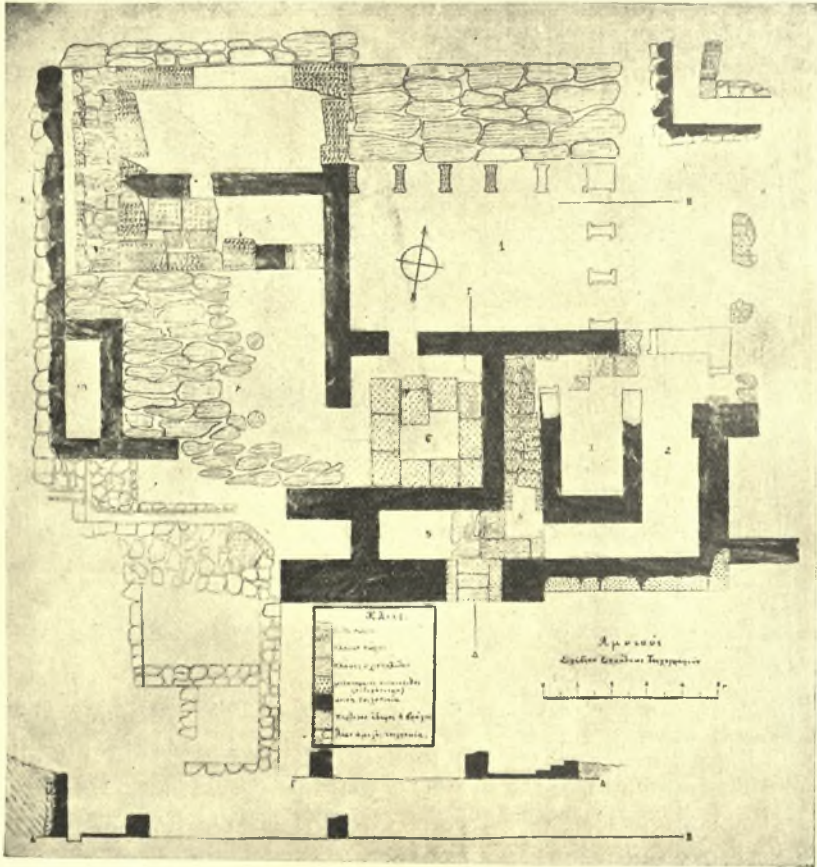
μέτρον δεξιότερον ἢ ἀριστερώτερον δὲν ἤθελε προέλθει τι ἀξιόλογον εἰς φῶς καὶ ἠθέλομεν ἐγκαταλείψει τὸ μέρος. Εὐτυχῶς ἐπέσαμεν ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ πυρῆνος τῶν τοιχογραφιῶν, αἵτινες ἐπρόκειτο νὰ προσδώσουν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἀσυνήθη σπουδαιότητα. Ἦδη μετὰ μίαν ὥραν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐργασίας προσεῖλκυσε τὴν προσοχήν μου τὸ ἐξαγόμενον καφεόχρουν καθαρὸν χῶμα τῶν διαλελυμένων πλίνθων. Δὲν εἶχεν ἔτι παρῆλθει ἡ δευτέρα ὥρα, καὶ προσεκρούσαμεν ἐπὶ σωροῦ ἀκανονίστου μεγάλων λίθων, τοὺς ὁποίους οἱ

Εἰκ. 2. Ἐποψὶς τῆς ἀνεσκαμμένης ἐπαύλεως.

ἐργάται μου ἐχαιρέτισαν ὡς «μνημεῖον». Ἐπεστάτησα εἰς τὸν καθαρισμὸν τοῦ μέρους καὶ ὑπῆρξε μέγα εὐτύχημα ὅτι ἀμέσως μὲ τὸ πρῶτον πλήγμα σκαπάνης, τὸ ὁποῖον ἐπλήγωσε μίαν τοιχογραφίαν, ἀντελήφθην περὶ τίνος ἐπρόκειτο καὶ ἐσταμάτησα τὴν ἐργασίαν. Ἐντὸς ὀλίγου ὁ ἐξεσηκωμένος ἀρχιεργάτης μου, παλαιάμαχος τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κνωσοῦ, εἶχε διὰ τοῦ μαχαιριδίου καὶ μετὰ μεγάλης ἐπιτηδειότητος ἐξαγάγει μερικὰ μικρὰ τεμάχια, τὰ ὁποῖα προχείρως καθαρισθέντα ἔδειξαν ὡραῖον ἐρυθρὸν ἔδαφος καὶ μερικὰ ἀκατάλληλα σχέδια. Ἐπρόκειτο περὶ τεμαχίων ἀπὸ ἄνθη κρίνων. Κατόπιν συνεχοῦς ἐργασίας σχεδὸν ἑνὸς καὶ ἡμίσεος μηνὸς ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος ἡ «Ἐπαυλις τῶν Τοιχογραφιῶν» (εἰκ. 2). Ἐνα ὁλόκληρον μῆνα ἔδαπανήσαμεν εἰς τὴν ἐξαγωγήν τῶν τοιχογραφιῶν καὶ πρέπει νὰ μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα τοῦ ἀρχιτεχνίτου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Ἐμμανουὴλ Σαλούστρου

τοῦ ἀρχιεργάτου Ἰωάννου Μηλιαρᾶ καὶ κυρίως τοῦ βοηθοῦ ἀρχιτεχνίτου Ζαχ. Κανάκη, ὅστις διαρκῶς παραμένων ἐπὶ τόπου καὶ ἀναπτύξας ἑκτακτον ὑπομονὴν κατώρθωσε νὰ ἐξαγάγῃ τεμάχια, τὰ ὁποῖα ἐθεωροῦντο ἀηλιτισμένα. Μόνον ἐν τεμάχιον καθ' ὅλην τὴν μακροχρόνιον ἐργασίαν κατεστράφη σχεδόν, ἐκ στιγμιαίας ἀδεξιότητος, μὴ κατορθωθέντος νὰ συγκρατηθῇ καλῶς ἐπὶ τοῦ ἐκ γύψου ὑποστρώματος. Τὸ τεμάχιον τοῦτο, μήκους 0,60 περιπον, ἦτο εἰς

Εἰκ. 3. Σχέδιον τῆς «ἐπαύλεως».

μυρία τεμάχια διερρηγμένον καὶ ἔφερεν ἐν μέρει μόνον κρίκους ὡς διακόσμησιν ἐπιφανείας, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἦτο ἄγραφον. Ὑπάρχει φωτογραφία πρὸ τῆς ἐξαγωγῆς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ζημία δὲν ἦτο μεγάλη. Πᾶσαι αἱ λοιπαὶ τοιχογραφίαι, μικραὶ καὶ μεγάλα, ἐξήχθησαν κατόπιν κοπιώδους καθαρισμοῦ

διὰ τοῦ μαχαίριου, μεθ' ὃ περιεβάλλοντο δι' ἀπλοῦ ἢ διπλοῦ τύπου ἐκ γύψου, ὅστις μετὰ τὴν στερεοποίησιν ἐπέτρεπε τὴν ἐξαγωγήν τοῦ τεμαχίου. Τὰ ἐξαγόμενα τεμάχια μετεφέροντο σχεδὸν ἀνὰ πᾶσαν δευτέραν ἡμέραν δι' αὐτοκινήτου εἰς τὸ μουσεῖον, κρατούμενα προσεκτικῶς ἐπὶ τῶν γονάτων τῶν ἐργατῶν ἐντὸς ἀβαθῶν ξυλίνων συρταρίων.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν οἰκοδόμημα (εἰκ. 3) καταλαμβάνει τετράγωνον περι-

Εἰκ. 4. Ἡ καταπεσοῦσα κλίμαξ τοῦ ἄνω πατώματος κατὰ χώραν, ὡς εὐρέθη, ὀρωμένη ἐκ Δυσμῶν.

που χώρον 20×20 μ. Ὁ ἄξων προσανατολισμοῦ ἀποκλίνει 10 μοίρας πρὸς ἀριστερὰ τοῦ μαγνητικοῦ Βορρᾶ. Κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ τετραγώνου ὑπάρχει ἐν πολυθύρον (I) πρὸ τοῦ ὁποίου πρὸς Β. ἢ μικρὰ ἀπὸ τὴν εἶναι κεκαλυμμένη διὰ πλακῶν σχιστολίθου, αἵτινες ἐξακολουθοῦσαι ἐφεξῆς σχηματίζουν εἶδος πεζοδρομίου πρὸς Βορρᾶν καὶ Δυσμὰς καὶ προχωροῦσιν εἰς πλακόστρωσιν τοῦ χώρου 7. Ἐκ τοῦ μνημονευθέντος πολυθύρου εἰσερχόμεθα διὰ θύρας εἰς τὸν χώρον 6, ἐστρωμένον διὰ πλακῶν πώρου, καὶ ὁ ὁποῖος ἐν μέρει θὰ ἐσχημάτιζεν εἶδος «σοττοσκάλα», διότι ἐνταῦθα εὐρέθη, μὲ διεύθυνσιν ἀπὸ Ν. πρὸς Β. καὶ εἰς ὕψος ἑνὸς μέτρου, πεπτωκυῖα ἀλλὰ κατὰ χώραν σφζομένη κλίμαξ μετὰ τεσσάρων πωρίνων βαθμίδων, ἣτις ἦγεν εἰς τὸ ἄνω πάτωμα (εἰκ. 4). Τῆς κλίμακος ταύτης αἱ βαθμίδες παρουσιάζουν τὴν τριγωνικὴν τομὴν τὴν συνήθη εἰς τὰς συγχρόνους κρημαστάς μαρμαρίνας κλίμακας. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι αἱ βαθμίδες θὰ ἐστηρίζοντο ἐπὶ δύο πλαγίως

πρὸς τὰ ἄνω βαινουσῶν δοκῶν, αἵτινες, ξύλινοι βεβαίως οὔσαι, ἐστερεοῦντο ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου κατὰ τὸ κάτω μέρος καὶ ἐπὶ τοῦ βορείου κατὰ τὸ ἄνω. Ἐκ τοῦ 6 εἰσερχόμεθα εἰς τὸ μέγα δωμάτιον 7, ὅπερ φέρει τὰς βάσεις δύο κίωνων κατὰ χώραν καί, ὡς φαίνεται, ἦτο ἀνοικτὸν κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν, ὡς διακρίνεται καὶ ἐπὶ τοῦ σχεδίου. Ἐνταῦθα εὐρέθησαν αἱ τοιχογραφίαι, κατὰ τὸ πλεῖστον συσσωρευμένοι εἰς συμπαγῆ πυρῆνα πέραν τοῦ βορειότερου κίονος.

Ἐντεῦθεν εἰσερχόμεθα εἰς τὰ δύο δωμάτια 7 καὶ 8, μετὰ τῶν ὁποίων λήγει τὸ τμήμα τοῦ μεγάρου, τὸ ἔχον τὴν πρόσοδον διὰ τῆς θύρας τοῦ πολυθύρου Ι ὁπόθεν εἰσῆλθομεν. Ἀμφοτέρων τούτων τῶν δωματίων οἱ ἔξωτερικοὶ τοῖχοι εἶναι κατεσκευασμένοι διὰ πελεκητῶν πώρων λίθων, ἔξ ὧν ὁ μέγιστος ἔχει μῆκος 2,20. Πάντων τὸ ὕψος εἶναι ὁμοιομόρφως περὶ τὰ 70 ἐκ., ὕψος τὸ ὅποιον ἀριθμοῦσι καὶ πάντες σχεδὸν οἱ ὑπόλοιποι τοῖχοι. Μόνον τὸ ἀνατολικὸν μέρος εἶναι μέχρι θεμελίων σχεδὸν κατεστραμμένον. Εἰς ἡ δύο τῶν ἀνωτέρω πώρων ἐκ τῆς βορείας πλευρᾶς ἐλλείπουσιν, ἀφαιρεθέντες ὑπὸ λιθορῦχων. Σημειωτέον ἐπίσης, ὅτι οἱ ὀρθοστάται οὗτοι βαίνουνσιν ἐπὶ κρηπιδώματος ἀργῶν λίθων, ὅπερ ἤχθη εἰς ὕψος 0,10 ἀπὸ τοῦ ἐδάφους καὶ ἐπιμελῶς ὠριζοντιώθη.

Τὸ ὁμοιομόρφον τοῦ ὕψους τῶν τοίχων τοῦ κάτω πατώματος φαίνεται μᾶλλον νὰ προέρχεται ἐξ ἔξωτερικῶν λόγων (φθορὰ ὑπὸ τοῦ ἀρότρου κλπ.). Ἴσως ὀλόκληρον τὸ κάτω πάτωμα εἶχε τοὺς τοίχους λιθίνους, πρὸς δ' ἔτι καὶ τὰς γωνίας τοῦ ἄνω πατώματος. Ὅτι ὅμως τὸ τελευταῖον τοῦτο ἦτο κυρίως ἐξ ὀμῶν πλίνθων, ἐγένετο πλέον ἢ προφανὲς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ πολὺ οἱ ἔξωτερικοὶ τοῖχοι δυνατὸν νὰ ἦσαν ἐξ ὀλοκλήρου λίθινοι, ὡς δεικνύει τὸ πλῆθος τῶν ἐξαχθέντων λίθων, οἵτινες θὰ ἦσαν πολλοὶ διὰ τὸ κάτω πάτωμα καὶ μόνον.

Εἰς τὸ ἄνω πάτωμα ἡ πρόσοδος ἦτο διττή: Ἐκ μιᾶς κατὰ τὸ ἥμισυ σωθείσης θύρας παρὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τῆς πολυθύρου στοᾶς εἰσερχόμεθα εἰς τὸν χῶρον 2, ὅστις ἐντὸς αὐτοῦ φέρει τὸ περιεργον διαμέρισμα 3, πιθανῶς τὸ θυρωρεῖον τοῦ μεγάρου. Διὰ τοῦ διαδρόμου 4, οὗ τὴν κυρίαν καὶ συχνὴν χρῆσιν μαρτυρεῖ ἡ πλακοστρωσις διὰ σκληροῦ τιτανολίθου (σιδερόπετρας), φθάνομεν εἰς τὸν κατ' ὄρθην γωνίαν συνδεδεμένον ἔτερον διάδρομον 5, ὑψηλότερον κατὰ 0,15. Ὁ διάδρομος οὗτος ἦτο προσιτὸς καὶ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς νοτίας πλευρᾶς κατόπιν καθόδου τριῶν βαθμίδων. Ἐντεῦθεν ἀνήρχετό τις τὴν περιγραφείσαν ἤδη κλίμακα τοῦ ἄνω πατώματος, ἣτις εἶχε καταπέσει ἐντὸς τοῦ χώρου 6.

Πέρα πάσης ἀμφιβολίας ὁ χῶρος 7 ἐπανελαμβάνετο ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τὸ ἄνω πάτωμα, ἦτο δὲ κεκοσμημένος διὰ τῶν εὐρεθεισῶν τοιχογραφιῶν. Τὰ δωμάτια 8 καὶ 9 ἴσως ἄνω συνηνοῦντο εἰς ἓν καὶ μόνον, διότι ὁ ἐνδιάμεσος τοῖχος τοῦ κάτω πατώματος εἶναι λίαν εὐτελής. Τέλος καὶ τὸ πολύθυρον Ι

ἐπανελαμβάνετο εἰς τὸ ἄνω πάτωμα. Τοῦτο ἀποδεικνύει μία παραστάς τοῦ ἄνω ὁρόφου, καθὼς καὶ πολλαὶ πλάκες σχιστολίθου, δι' ὧν ἐκαλύπτετο τὸ δάπεδον τοῦ ὁρόφου τούτου. Τοῦναντίον τοῦ ὑπὲρ τὸ 7 χώρου τὸ δάπεδον ἐκαλύπτετο δι' ὠραίων πωρίνων πλακῶν. Ὁ χώρος 2-3 δὲν προέκυψαν ἀποδείξεις ὅτι εἶχεν ἄνω πάτωμα.

Ἄλλοι ἀβέβαιοι καὶ εὐτελεῖς τοῖχοι φαίνονται κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ μεγάρου. Ἀσφαλῶς ἦσαν βοθητικῆς χρήσεως διαμερίσματα. Τὸ 10 ἦτο ἀποθέτης ἀχρήστων εἰδῶν, εὐρεθεῖς πλήρης ὀστράκων καὶ τινων ἀκεραίων ἀώτων κυathίσκων, τῶν συνηθεστάτων εἰς πᾶσαν μινωικὴν ἀνασκαφήν. Τέλος μνημονευτέον τοῦ κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ μεγάρου εὐτελοῦς κατασκευάσματος, διότι ἐκεῖ καὶ παρὰ τὸν σημειούμενον ἐν τῷ σχεδίῳ γυψόλιθον εὐρέθησαν τὰ τεμάχια χαλκοῦ σκεύους, ἴσως κατόπτρου καὶ συνερρικνωμένα φυλλάρια χρυσοῦ, ἅτινα φαίνεται νὰ ἐπενέδυσον τὴν ξυλίνην λαβήν.

Εὐρήματα. Τοιοῦτον ἀξιόλογον ἀρχιτεκτόνημα εἶναι περιέργον ὅτι εἰς κινητὰ εὐρήματα σχεδὸν οὐδὲν ἀπολύτως παρουσίασε. Πολύτιμα πράγματα βεβαίως δὲν εἶναι κοινά, ἐν Κρήτῃ δὲ μάλιστα οὐδόλως ἀφθονοῦσιν. Ἐν τούτοις εἶναι παραδόξον, ὅτι δὲν εὐρέθησαν τουλάχιστον

Εἰκ. 5. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς ἐπαύλεως.

χιστον ἀγγεῖα. Μόνον ἓν τεμάχιον μεσομινωικοῦ εὐρέος κυάθου εἶναι ἄξιον ἰδιαίτερας μνείας, εὐρεθὲν ἐντὸς τοῦ διαδρόμου 5. Τὰ ἄλλα εἶναι ὅλως ἀσήμαντα ἀγγεῖα, (εἰκ. 5) πλὴν ἔτι μιᾶς πρόχου ἣτις ἀγνωστον ἀκόμη κατὰ πόσον θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνασυγκροτηθῇ. Μία ὁμάς ἀγγείων μαγειρικῆς χρήσεως (εἰκ. 6) εὐρέθη ἐντὸς τοῦ 2 καὶ παρὰ τὴν ΝΑ γωνίαν τοῦ 3, τὰ δὲ περίξ μελανίζοντα χρώματα δεικνύουν ὅτι ἐδῶ ἦτο τὸ μαγειρεῖον. Ἐπίσης μοναδικὴν ἐξαιρέσειν παρουσιάζει τὸ παρὸν μέγαρον ὡς πρὸς τὴν ἀπουσίαν μεγάλων πίθων ἀποθηκεύσεως, οἵτινες μέχρι τοῦδε οὐδέποτε ἔλειψαν ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα, τὰ

Εἰκ. 6. Ὅμας ἀγγείων μαγειρικῆς χρήσεως ἐντὸς τοῦ χώρου 2.

μέγαρα καὶ τὰς ἀπλᾶς ἔτι οἰκίας. Τὸ τοιοῦτον εἶναι δυσκόλως τυχαῖον καὶ ἀποκλίνω νὰ ἐρμηνεύσω τὸ πρᾶγμα ὡς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι τὸ παρὸν οἶκημα συνεδέετο πρὸς ἐπίσημόν τινα χρῆσιν, ὃν προωρισμένον ὡς ἔδρα ἐπισήμου ἄρχοντος, ὡς μέγαρον ὑποδοχῆς τῶν καταπλεόντων εἰς τὸν λιμένα, ἢ τέλος ὡς βασιλικὴ ἔπαυλις ὅπου χρείας τυχούσης διέμενον ἐπὶ βραχὺ ὁ βασιλεὺς τῆς Κνωσοῦ ὁσάκις κατήρχετο πρὸς τὸν λιμένα.

Αἱ τοιχογραφίαι. Εἶναι ἐν τούτοις ἀληθές, ὅτι τὴν σπάνιν ἄλλων εδρημάτων ἀνεπλήρωσαν πλουσιοπαρόχως πολύτιμα καὶ ἄφθονα λείψανα τοιχογραφῶν (εἰκ. 7). Ταῦτα εὐρέθησαν ἀποκλειστικῶς ἐντὸς τοῦ δωματίου 7 καὶ εἰς ὕψος ἀπὸ ἐνὸς μέτρου μέχρι 0,40 ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Ὅτι ἔπεσον ἐνταῦθα ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου χώρου τοῦ ἄνω πατώματος οὐδεμία παραμένει

ἀμφιβολία. Πολλὰ τεμάχια ἔκκειντο ἐπὶ τῶν πωρίνων πλακῶν τοῦ ἄνω πατώματος, αἵτινες κατέπεσον προηγουμένως καὶ ἐπ' αὐτῶν συνέπεσον εἴτα οἱ ἐξ ὀμῶν πλίνθων τοῖχοι. Διὰ τοῦτο αἱ τοιχογραφίαι περιεβάλλοντο ἀποκλειστικῶς ὑπὸ καφεχρόου καθαροῦ χρώματος, πολλάκις μάλιστα αἱ πλίνθοι διετήρουν τὸ σχῆμα τῶν καὶ ἐπ' αὐτῶν ἦσαν ἔτι προσκεκολλημένα τὰ τεμάχια τοῦ κονιάματος.

Ἐπιβεβαιωτέρα περιγραφή τῶν τοιχογραφιῶν δὲν εἶναι δυνατὴ πρὸ τοῦ ἐντελοῦς καθαρισμοῦ καὶ σχετικῆς ἐπ' αὐτῶν μελέτης. Ἀνήκουσι πᾶσαι

Εἰκ. 7. Ὁ χώρος, ὅπου εὐρέθησαν αἱ τοιχογραφίαι.

ἀνεξαιρέτως εἰς τὸν πρωιμώτερον ρυθμὸν τῆς χλωρίδος καὶ οὐδὲν ἕγνος ζωικοῦ ὄντος παρουσιάσθη. Κυρίως εἰκονίζονται τριῶν εἰδῶν φυτὰ: 1) Κρίνοι οἵτινες δεικνύουν τὴν πρωτοφανῆ μέχρι σήμερον τεχνοτροπίαν, ὅτι τὰ στελέχη καὶ τὰ ἄνθη τῶν ἔχουσιν ἐκβαθυνθῆ ἐπὶ τοῦ ἐρυθροῦ ἐδάφους καὶ πληρωθῆ κυανῆς καὶ λευκῆς πάστας (εἰκ. 8 - 8α). 2) Κρινοειδῆ καὶ ἱριδοειδῆ γραπτὰ δι' ἐρυθροῦ καὶ πρασίνου ἐπὶ λευκοῦ ἐδάφους. 3) Φυτὰ τῆς οἰκογενείας τῆς μίνθης κατὰ πυκνὰς συστάδας ἐπὶ ἐδάφους μεταβαλλομένου διὰ κυματιστῆς συνδέσεως ἀπὸ ἐρυθροῦ κάτω εἰς λευκὸν ἄνω (εἰκ. 9). Ἐπίσης ἀνεκαλύφθη ἐν μικρὸν τεμάχιον φέρον συστάδα κροκοειδῶν.

Τὰ εὐρεθέντα λείψατα ἐπιτρέπουσι σαφεῆ ἰδέαν τῆς διατάξεως τοῦ ὅλου.

Τὰ ὑπ' ἀρ. 1 φυτὰ ἐξέρχονται ἀπὸ εἶδους κλιμακωτῶν ἀνδῆρων, ἅτινα εἶναι εἰσέτι ἀτελῶς προσηρμοσμένα. Τὰ ὑπ' ἀρ. 3 φθύνονται ἀπὸ βάσεων αἵτινες καταλήγουσιν ἑκατέρωθεν εἰς κοῖλον περιγράμμα καὶ ἐπίκεινται ἀλλήλων, ὡς φαίνεται, εἰς διπλᾶς σειρὰς μετὰ ὠραίου κοσμήματος τεθλασμένων γραμμῶν εἰς τὰ ἐνδιάμεσα.

Τὰ εὐρεθέντα τεμάχια θὰ καταστῆ ἴσως δυνατὸν νὰ ἀποδώσωσιν ὀλόκληρον τὴν σύνθεσιν τοῦ τοιχογραφημένου δωματίου, διότι ἐν συνόλῳ ἀποτελοῦσιν ἐπιφάνειαν πλείονων τετραγωνικῶν μέτρων. Μόνον τὸ τεμάχιον τῶν

Εἰκ. 8. Μέρος τῆς τοιχογραφίας τῶν ἐμπιέστων κρίνων.

ἐμπιέστων κρίνων ὑπερβαίνει τὸ 1.50 εἰς ὕψος ἐπὶ ἑνὸς καὶ πλέον μέτρου πλάτους. Ἐκ τῆς θέσεως τῶν τεμαχίων, ἧτις ἐκάστοτε ἐπιμελῶς ἐσημειοῦτο καὶ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ τρόπου τῆς πτώσεώς των, συνάγεται ὅτι ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος δὲν ἔφερε διακόσμησιν, ὁ βόρειος ἔφερε τὰ ἐμπιέστα κρίνα, ὁ δὲ δυτικὸς τέλος τὰ ἐρυθρὰ ἱριδοειδῆ καὶ τὰς συστάδας τῆς μίνθης. Ὁ νότιος φαίνεται νὰ μὴ ἦτο πλήρης τοῖχος (ὡς καὶ εἰς τὸ κάτω πάτωμα) ἔφερε δὲ εἰς πολὺ μικροτέραν κλίμακα πιθανῶς ὅμοια ἱριδοειδῆ καὶ τὰς συστάδας τοῦ κρόκου.

Ἡ σπουδαιότης τῶν τοιχογραφιῶν τούτων, ἐφόσον ἢ μέχρι τοῦδε σπουδῆ των ἐπιτρέπει νὰ ἴδωμεν, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι μᾶς παρουσιάζουσι μίαν ἄγνωστον μέχρι τοῦδε βαθμίδα ἐξελίξεως τῆς μινωικῆς τέχνης. Ἡ μελέτη τοῦ ρυθμοῦ των μᾶς πείθει, ὅτι αὐταὶ εἶναι ἡ ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ τῆς τοιχογραφίας, ἣν

ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε ἐκ μόνης τῆς ἐπιδράσεώς της ἐπὶ τὴν ἀγγειογραφίαν. Ἐπὶ παραδείγματι δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὰ ἀμφιβολία, ὅτι οἱ ἐμπέστοι κρίνοι εἶναι τὸ πρωτότυπον τῶν περιφήμων «ἀγγείων μὲ τὰ κρίνα» τῆς Κνωσοῦ, ἀνηκόντων εἰς τὴν ΜΜ 3 ἔτι ἐποχὴν. Ὅμοίως πλεῖστα ἄλλα ἀγγεῖα τῆς ΥΜ Ια ἐποχῆς τοῦ ρυθμοῦ τῆς γλωρίδος ἠρύσθησαν τὰ θέματά των ἐξ

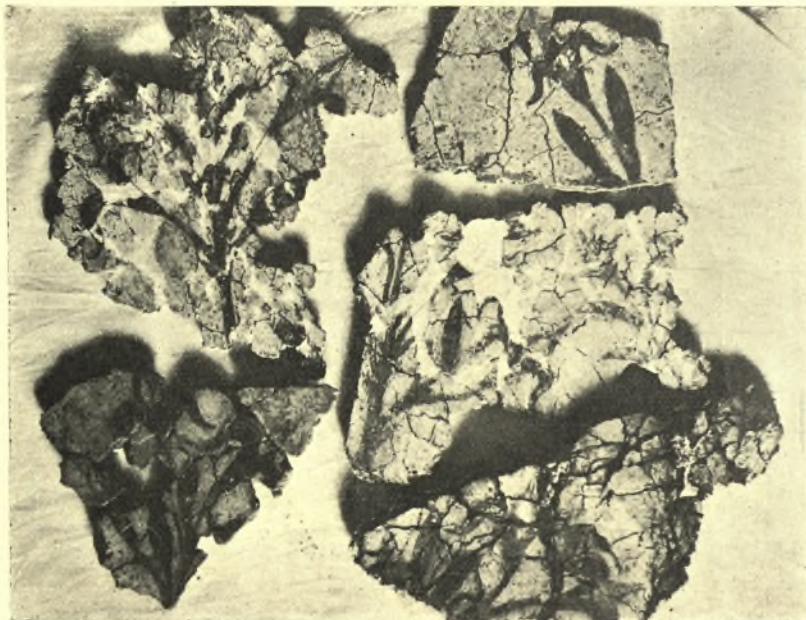

Εἰκ. 8α. Ἰχνογράφημα ἑνὸς τῶν τεμαχίων τῆς εἰκόνας 8.

ἀναλόγων πρωτοτύπων. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Κνωσοῦ καὶ Ἁγίας Τριάδος εἶναι ἐναργῶς προκεχωρημένου ρυθμοῦ. Τὰ φυτὰ ἐκπηδῶσι πανταχόθεν ζωηρότερα καὶ εὐκινητότερα, διακύνονται μὲ χαρίεσσαν ἐλαφρότητα ἐπὶ τῆς ἐπιφάνειας. Τοῦναντίον αἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἀμνισοῦ παρουσιάζουν τὸ λιτὸν καὶ αὐστηρὸν ὕφος τῆς ἀρχαικότητος, ἐπίσης δὲ τὰ εἶδη τῶν παριστωμένων

φυτῶν εἶναι λίαν περιορισμένα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ποικιλίαν τῆς ὠριμοτέρας ἐποχῆς, ἔτι δὲ καὶ τὰ χρώματα τοῦ τεχνίτου ὀλιγώτερα.

Τὴν μεγαλειέταν συγγένειαν πρὸς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἀμισοῦ παρουσιάζει ἐκ τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος ὑλικοῦ ὁ διάκοσμος τῆς «Οἰκίας τῶν Τοιχογραφιῶν» ἐν Κνωσῷ (Ἔβανς, Palace of M. 2 431 ἔξ.). Τὰ παριστώμενα φυτὰ εἶναι ἐν μέρει τὰ αὐτὰ, καθὼς καὶ ὁ τρόπος τῆς συλλήψεως, ἐν τούτοις ἡ ἐκτέλεσις εἶναι διάφορος ἐνταῦθα, ἀκολουθοῦσα τοὺς κανόνας τῆς ζωηροτέρας ἐξαπλώσεως τῆς χλωρίδος ἐπὶ τῆς πρὸς διακόσμησιν ἐπιφανείας.

Εἰκ. 9 Τοιχογραφία μετὰ παραστάσεων ἰριδοειδῶν καὶ «μίνθης».

Χρονολογία. Ἡ «ἐπαυλις τῶν τοιχογραφιῶν» φέρει ἐγκεχαραγμένον ἀβαθῶς ἐπὶ δύο πωρολίθων τὸ σύμβολον τῆς τριαίνης τρις. Ἐπὶ ἄλλων ὅμως λίθων φέρονται ἄλλα σημεῖα λίαν βαθέως (σταυρὸς ὀκτάκις, ἀστὴρ δίσ, βέλος δίσ), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προδίδει ΜΜ ἐποχὴν. Ὁμοίως τὰ ἐλάχιστα εὐρεθέντα ἴχνη ἀγγείων μερίζονται μετὰ τῆς ΜΜ καὶ ΥΜ ἐποχῆς, ὁ μνημονευθεὶς μάλιστα εὐρὺς κύαθος φαίνεται νὰ ἀνήκη εἰς παλαιοτάτην φάσιν τῆς ΜΜ 3 ἐποχῆς, ἔχων λεπτότατα τοιχώματα καὶ ἴχνη ἐρυθρῶν ταινιῶν. Ὁ ἀρχαῖος ρυθμὸς τῶν τοιχογραφιῶν ἐτονίσθη ἀνωτέρω. Διὰ πάντα ταῦτα ἡ κρίσις τῆς ἐπαύλεως πρέπει νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν πρόϊμον ΜΜ 3 ἐποχὴν, περὶ τὸ 1700-1650 π. Χ.

Ὡς πρὸς τὴν καταστροφὴν τοῦ κτηρίου τοσοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι πρέπει νὰ ὑπῆρξε βία. Ἰχνη πυρᾶς παρατηρήθησαν ἄφθονα: Πλεῖστοι λίθοι εὐρίσκονται εἰς κατάστασιν ἀσβεστοποιήσεως ὑπὸ τοῦ πυρός. Τοῦτο φαίνεται κυρίως κατὰ τὸν χῶρον τῆς πολυθύρου στοᾶς, ἧς πᾶσαι αἱ παραστάδες εἶναι ἰσχυρότατα κεκαυμένα, τὸ πέριξ χῶμα μαυρισμένον καὶ τὰ ἴχνη ἀπνηθρακωμένου ξύλου προέκυψαν ἄφθονα. Ἐπίσης εὐρέθη ἀπνηθρακωμένον τὸ κατώτερον τμήμα τοῦ νοτίου κίονος τοῦ χώρου 7, ὄρθιον ἀκόμη ὑπὲρ τὴν βᾶσιν του.

Ταῦτα εἶναι λείψανα πραγματικῆς πυρκαϊᾶς, οὐχὶ βαθμιαίας ἀπανθρακώσεως τοῦ ξύλου, ἧς τὸ χρῶμα διακρίνεται ὡς ὠχρότερον καστανόχρουν, παρόμοιον πρὸς τὸ τῶν λιγνιτῶν. Ἀφ' ἑτέρου παρουσιάσθησαν διαρκούσης τῆς ἀνασκαφῆς διδακτικώτατα φαινόμενα πτώσεως τῶν λίθων πρὸς τὰ ἔξω, περὶ ὧν καλύτερον πάσης περιγραφῆς ὀμιλεῖ ἡ φωτογραφία, ληφθεῖσα ὅτε ἡ ἀνασκαφή εὐρίσκετο ἀκόμη εἰς ὑψηλὰ στρώματα (*εἰκ. 10*). Μετὰ τὸ πέρασ παρατηρήθη ἐν περιέργον φαινόμενον, ὅτι κατὰ τὸ μέρος τοῦτο (ἴτοι τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ δωματίου 9) καὶ αὐτοὶ οἱ πώρινοι ὀρθοστάται, δύο τὸν ἀριθμὸν, ἔχουσιν ἐκτιναχθῆ πρὸς τὰ ἔξω ἐξαρθρωθέντες ἀπὸ τοῦ ὑπολοίπου τοίχου ὑπὸ φοβερᾶς τινος δυνάμεως. Τὴν δύναμιν ταύτην τὴν γνωρίζομεν καλῶς ἐν Κρήτῃ. Εἶναι οἱ ἰσχυροὶ σεισμοὶ οἱ συνταράσσοντες συχνότατα τὴν βορείαν παραλίαν τῆς νήσου. Ἐτερον διδακτικὸν παράδειγμα πτώσεως λίθων παρατηρήθη παρὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ ἀποθέτου 10. Ἀσφαλῶς πρόκειται περὶ τῶν γωνιαίων λίθων. Πάντες μάλιστα ἔφερον τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα βαθέα ΜΜ οἰκοδομικὰ σημεῖα.

Πρὸς τὸ παρὸν ἄς μείνῃ ἀνοιχτὸν τὸ ζήτημα τοῦ αἰτίου τῆς καταστροφῆς. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατόν ἢ νὰ τονισθῆ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ καταστροφὴ αὕτη, ἣτις ἐγένετο διαρκούσης τῆς πρώτης ΥΜ ἐποχῆς, εἶναι σύγχρονος καὶ διὰ τὰ λοιπὰ μέγαρα Νίρου, Τυλίσου καὶ Σκλαβοκάμπου. Τὸ ζήτημα τοῦτο, ἔνεκα τῆς μεγάλης ἱστορικῆς ἀξίας ἣν ἐνέχει, πρέπει νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἰδιαίτερας μελέτης. Πάντως εἶναι ἄκρως χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἀρχαιολόγος ὁ εὐρίσκων ἐν μέγαρον ἐν Κρήτῃ γνωρίζει ἤδη ἐκ τῶν προτέρων ὅτι τοῦτο θὰ ἔχη θεμελιωθῆ κατὰ τὴν ΜΜ 3 ἐποχὴν, θὰ ἔχη καταστραφῆ διαρκούσης τῆς πρώτης ΥΜ καὶ θὰ παρουσιάξῃ ἄφθονα τὰ ἴχνη τῆς πυρᾶς. Τὸ ὁμοιόμορφον τοῦ φαινομένου ἀπαιτεῖ ἐρμηνείαν, ἣτις δέον ἴσως νὰ ἀναζητηθῆ εἰς μίαν ἔξωθεν ἐπελθοῦσαν λαίλαπα καταστροφῆς. Γνωρίζομεν δὲ περὶ τοιούτων ἱστορικῶν γεγονότων τόσον ὀλίγα πράγματα ἀκόμη! (βλ. περὶ τοῦ ζητήματος ἀναλόγους σκέψεις μου εὐρύτερον ἐκπεφρασμένας ἐν Bulletin de Corresp. Hellénique 63 1929 376 ἔξ.).

Ἄλλαι ἔρευναι εἰς τὰ πέριξ. Διάφοροι δοκιμαὶ πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ἐκτάσεως μελλουσῶν ἐρευνῶν ἐν Ἀμνισῷ παρέσχον λίαν ἐνθαρρυντικὰ ἀπο-

τελέσματα. Ἡ πρὸς δυσμὰς τῆς Παληοχώρας ἔκτασις παρουσιάζει διάφορα λείψανα κτισμάτων, ὧν τινὰ ἐντὸς τῆς ἄμμου πιθανόν νὰ εἶναι ἕχνη λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων ἀναλόγων πρὸς τὰς τῶν 5 χιλιομ. ἀνατολικώτερον κειμένων Ἀγίων Θεοδώρων. (Πρακτικά τῆς Ἀρχ. Ἑταιρ. 1925 - 6 141 ἔξ., 1929

Εἰκ. 10. Πτώσις λίθων πρὸς τὰ ἔξω καὶ περιέργως μετακίνησις δύο ὀρθοστατικῶν ὀγκολίθων τῆς ἐπαύλεως ὧν ὁ εἷς ἔχει μῆκος 2 μέτρων, (ἀποτέλεσμα σεισμοῦ;)

94 ἔξ.). Ἐπὶ τῆς βορείας κλιτύος τῆς βραχώδους Παληοχώρας ὑπῆρχεν εἰς διάφορα μέρη ὀλίγον χῶμα, τὸ ὁποῖον ἠρευνήθη. Ἀξιόλογον ἀποτέλεσμα

ὑπῆρξεν ἡ εὐρεσις πρωτομινωικοῦ ἑνταφιασμοῦ μετὰ τινων ἀρχαιοτήτων καὶ δύο ἀξιολόγων στιλβωτῶν ἐρυθροπῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας Πύργου. Τὴν ΜΜ ἐποχὴν ἀντιπροσωπεύει οὐ μόνον ὁ μνημονευθεὶς ἀποθέτης τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἀλλὰ καὶ τρεῖς μικραὶ πρόχοι εὐρεθεῖσαι ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ βράχου.

Εἰκ. 11. Ἀγγεῖα Ἐνετικῆς ἐποχῆς ἐξ Ἀμνισοῦ (στιλπνὴ τεχνικὴ διὰ μολυβδώσεως τοῦ 17^{ου} αἰῶνος).

Ἐλέχθη ἤδη, ὅτι ἑνταῦθα ὑπάρχουσι τὰ λείψανα μεταγενεστέρων, ἐνετοτουρ-
κικῶν κτισμάτων, καθὼς καὶ τὸ λείψανον τείχους τινός, τὸ ὁποῖον εἶναι ἴσως
βυζαντινόν. Ἐσκάψαμεν δοκιμαστικῶς τρεῖς ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐκείνων, πάντοτε

δ' εὑρομεν ὑπὸ τὰ δάπεδά των ΥΜ κεραμικὴν, τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας ΜΜ προχοῖσκάς καὶ ἐν γυναικειῶν εἰδῶλιον ΥΜ 3 ἐποχῆς. Ἐς μνημονευθῆ ὡς τελευταῖον εὑρημα ἐντὸς μιᾶς τῶν οἰκιῶν τούτων ὁμὰς οἰκιακῶν σκευῶν καὶ καθ' ἑαυτὴν ἀξιόλογος, ἀλλὰ καὶ ὡς ἱστορικὸν τεκμήριον. Πρόκειται περὶ εἰκοσάδος ἀγγείων μολυβδωτῶν, πηλίνων τινῶν μεγαλυτέρων ἀποθηκευτικῶν ἀγγείων, ἑνὸς χειρομύλου, δύο μεταλλίνων λύχνων καὶ διαφόρων σιδηρῶν ἀντικειμένων, ὧν μεταξὺ μία ψάλις καὶ εἷς κώδων προβάτου. Ταῦτα εἶναι λείψανα τῆς τελευταίας ἐνετικῆς ἐποχῆς, ἡ δὲ καταστροφὴ τῶν ἀνωτέρω οἰκιῶν δέον ἀναμφιβόλως νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὰς πρώτας ἐφόδους τῶν Τούρκων κατὰ τῆς Κρήτης περὶ τὸ 1650 π. Χ. (*εἰκ. 11*).

Τὸ γεγονός τοῦτο μᾶς φέρει ἀβιάστως εἰς τὴν σημασίαν τοῦ Ἀμνισοῦ ὡς τόπου προσορμίσσεως. Δὲν ἦτο τυχαία ἡ ἐκλογή του ὑπὸ τοῦ «Μίνωος» ὡς ἐπινείου, ἀλλ' εἶναι ἡ προσφορωτέρα θέσις, δεδομένου μάλιστα ὅτι ἔχει θαυμάσιον αἰγιαλὸν πρὸς ἀνέλκυσιν τῶν προϊστορικῶν πλοίων κατὰ τὸ γνωστὸν ὁμηρικὸν ἔθιμον. Ἐνταῦθα λοιπὸν εὑρισκόν κατάλληλον καταφύγιον οἱ στόλοι τῆς μινωικῆς Κνωσοῦ. Ἐνταῦθα προσωρμίσθη ὁ Θησεὺς καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι προσωρμίσθη καὶ ὁ Ὀδυσσεύς. Ἐνταῦθα ἐπίσης ἀπεβιβάσθη ὁ Βυζαντινὸς στρατηγὸς Καρτερὸς τὸ 826 μ. Χ., ὅπως θὰ ἀπεβιβάσθησαν καὶ οἱ πρώτοι Τούρκοι ἐπιδρομεῖς, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω.

Ἐλπίζομεν ὅτι ἡ μέλλουσα ἔρευνα θὰ φέρῃ εἰς φῶς καὶ ἄλλας ἐγκαταστάσεις τοῦ ἐπινείου τούτου, καθὼς καὶ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν Κνωσὸν, ἧς νομίζω ὅτι εἰς ἓν μέρος δυνάμεθα ἤδη νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὰ ἴχνη ἐπὶ τοῦ ὑπὸ μακραιῶνος χρήσεως βαθέως διαβεβρωμένου βράχου.

ΣΤ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ